

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ОБ'ЄКТУ КОНТРОЛЮ

**НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - кандидат юридичних наук, доцент
кафедри адміністративного права та процесу Харківського національного
університету внутрішніх справ**

УДК: 342.95 (477)

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів стосовно тлумачення понять «освіта» та «вища освіта», сформовано авторське бачення щодо розуміння останньої категорії. Проведено аналіз нормативно-правових положень та виділено на основі цього ключові ознаки вищої освіти, зокрема, складність, особливу суспільну користь, наявність системи державного регулювання, що в сукупності обґрунтовують необхідність її контролю. Сформовано широке та вузьке розуміння щодо явища вищої освіти, як об'єкту контролю.

Ключові слова: освіта, вища освіта, контроль, якість освіти, управління вищою освітою.

Articolul, bazat pe analiza punctelor de vedere științifice cu privire la interpretarea conceptelor de „educație” și „învățământ superior”, a format viziunea autorului pentru înțelegerea acestei din urmă categorii. Se efectuează analiza prevederilor normativ-legale și pe această bază se evidențiază trăsăturile cheie ale învățământului superior, în special complexitatea, beneficiul public special, existența sistemului de reglementare de stat, care împreună confirmă necesitatea controlului său. S-a format o înțelegere largă și îngustă a fenomenului învățământului superior ca obiect de control.

Cuvinte cheie: educație, învățământ superior, control, calitate a educației, gestionarea învățământului superior.

The article, based on the analysis of scientific views on the interpretation of the concepts of “education” and “higher education”, formed the author’s vision for understanding the latter category. The analysis of normative-legal provisions is carried out and on this basis the key features of higher education are singled out, in particular, complexity, special public benefit, existence of the system of state regulation, which together substantiate the necessity of its control. A broad and narrow understanding of the phenomenon of higher education as an object of control has been formed.

Key words: education, higher education, control, quality of education, management of higher education.

Постановка проблеми. В останні роки людство зробило суттєвий крок вперед, що було пов’язано із активним розвитком інформаційних технологій, а також цифровізацією суспільства. Однак, досягнення такого розвитку стало можливим не тільки через певний збіг обставин. Означеному в тому числі сприяв загальний розвиток суспільства, що був пов’язаний із розвитком системи освіти. Вказане доводить: освіта

– один з найважливіших факторів суспільного розвитку. Разом із тим, освіта окрім соціальної користі, характеризується юридичними ознаками та власним місцем у правовій системі держави, а, отже, беззаперечною є увага держави до цього важливого об’єкту та прагнення його контролювати. На сьогоднішній день в Україні існує декілька форм освіти, однією з яких є вища. Саме вона має найбільш складний зміст,

адже одночасно характеризує і окремий юридичний об'єкт правового регулювання та контролю в тому числі, і окрему сферу суспільної діяльності.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні аспекти функціонування сфери вищої освіти у своїх наукових працях розглядали: П.Д. Біленчука, І.А. Василенко, В.Г. Гіжевського, В.В. Головченко, В.С. Ковальського, В.В. Кравченко, О.М. Музичук, В.І. Пальчикова, М.В. Підмогильного, Л.В. Пирожено, Л.С. Подимова, В.А. Слатеніна, Л.Д. Столяренко та інших. Проте, в наукових дослідженнях вказаних вчених, проблема визначення поняття та особливостей вищої освіти як об'єкту контролю окремо не розглядається, що визначає актуальність наукових досліджень в цьому напрямку.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є визначення поняття та окреслення особливостей вищої освіти, як об'єкту контрольної діяльності. Досягнути виконання поставленої мети можливо за рахунок вирішення таких завдань: 1) проаналізувати різні наукові та законодавчі підходи до поняття «вища освіта»; 2) визначити головні ознаки, які характеризують вищу освіту як об'єкт контролю.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вона є однією із перших спроб комплексно здійснити аналіз проблематики змісту вищої освіти, як об'єкту контролю.

Виклад основного матеріалу. Витоки поняття «освіта» варто шукати у філософії, адже саме у даній науковій галузі найчастіше знаходять пояснення полізмістовні явища. Так, відповідно до Філософського словника за редакцією С.С. Гогоцького, освіта – це ступінь досконалості до якої людина або суспільство за допомогою знань та волі спромоглась досягнути [1, с.129]. У наукових колах, наприклад, за думкою Л.В. Пирожено, зміст освіти складає постійно змінювана динамічна структура в якій сконцентровано два рівні змін. Перший рівень пов'язаний із впливом зовнішніх чинників – зміни в суспільстві породжують соціальне замовлення на певний тип особистості, а значить, на певний тип освіти. Другий рівень чинників, що обумовлюють динаміку змін цього феномена – це його внутрішні протиріччя. Зміна соціального замовлення зумовлює постійне коригування змісту в

напрямі його розширення. Нові компоненти змісту вступають у протиріччя з уже існуючими [2, с.26]. Деяко інше розуміння поняття «освіта» наводить у своєму дисертаційному дослідженні В.І. Пальчиков, цитуємо: «цілеспрямований процес навчання, виховання, професійної, наукової та загальнокультурної підготовки громадян в інтересах особистості, суспільства і держави, реального втілення в життя якої здійснюється шляхом управлінської діяльності. Важливе місце в цьому процесі займає система органів управління, в першу чергу система органів виконавчої влади. Метою цієї діяльності є підвищення ефективності управління, його удосконалення» [3, с.14].

В той же час, явище освіти є базовим для багатьох інших, вихідних від нього категорій, до числа яких відноситься освіта вища, що характеризується окремим переліком унікальних ознак. У першу чергу, необхідно відмітити про існування законодавчого визначення поняття «вища освіта». Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 №1556-VII це сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти [4].

Отже, якщо поєднати законодавчі та доктринальні визначення, то вища освіта постає набагато ширшим явищем ніж освіта в класичному понятті. Так, наявні трактування ведуть до уявлення даної категорії не тільки як інструменту пізнання та розвитку, а цілісної, окремої сфери діяльності населення країни, яка функціонує за відповідними закономірностями.

Так, в Конституції України від 28.06.1996 №254к/96-ВР зазначається, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій

та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Право на вищу освіту гарантується незалежно від віку, громадянства, місця проживання, статі, кольору шкіри, соціального і майнового стану, національності, мови, походження, стану здоров'я, ставлення до релігії, наявності судимості, а також від інших обставин. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття вищої освіти, крім випадків, встановлених Конституцією та законами України [4;5].

Окрім того, існує таке поняття, як якість вищої освіти, що тлумачиться законодавством, як відповідність умов провадження освітньої діяльності та результатів навчання вимогам законодавства та стандартам вищої освіти, професійним та/або міжнародним стандартам (за наявності), а також потребам заінтересованих сторін і суспільства, що забезпечується шляхом здійснення процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості [4].

Наведені положення вказують про те, що вища освіта реалізується за певними нормативно-встановленими правилами та має відповідати особливим законодавчим вимогам. Підтримка та забезпечення останніх, знов таки, забезпечується державою за допомогою спеціального набору заходів.

Необхідно також відмітити, що вища освіта являє собою систематизоване явище. Слово «система» (від грецького *susthma* – ціле, складене з частин; з'єднання), сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, яка створює певну цілісність, єдність. Зазнавши тривалу історичну еволюцію, поняття «система» з середини 20 століття стає одним з ключових філософсько-методологічних і спеціально-наукових понять. У сучасному науковому й технічному знанні розробка проблематики, пов'язаної з дослідженням і конструюванням системи різного роду, проводиться в рамках системного підходу теорії систем, різних спеціальних теорій систем, в кібернетиці системотехніці, системному аналізі, теорії катастроф, термодинаміки нерівноважних систем тощо. Кожна система характеризується не тільки наявністю зв'язків і відносин між елементами, що її утворюють, але й нерозривною єдністю з

навоколишнім середовищем, у взаємодії з якою система проявляє свою цілісність. Ієрархічність, багаторівневність, структурність – властивості не тільки будови, морфології системи, але й її поведінки: окремі рівні системи обумовлюють певні аспекти її поведінки, а цілісне функціонування виявляється результатом взаємодії всіх її сторін і рівнів. Важливою особливістю більшості систем, особливо живих, технічних і соціальних систем, є передача в них інформації та наявність процесів управління [6].

Тобто, чинник системи характеризує складність відповідного явища або об'єкту та визначає його як сукупність функціональних елементів, які не просто взаємодіють між собою, але й за умови повної незалежності одне від одного в сукупності формують єдину цілісність. Згідно зі статтею 11 Закону України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 №2984-III, систему останньої складають: 1) заклади вищої освіти всіх форм власності; 2) рівні та ступені (кваліфікації) вищої освіти; 3) галузі знань і спеціальності; 4) освітні та наукові програми; 5) ліцензійні умови провадження освітньої діяльності та ліцензійні умови провадження вищої освіти; 6) органи, що здійснюють управління у сфері вищої освіти; 7) учасники освітнього процесу [4].

В досліджуваному контексті необхідно відмітити той факт, що вища освіта також характеризується наявністю окремої спеціально уповноваженої ланки державного управління. При цьому, варто відмітити, що як указує думку І.А. Василенко про те, що державне управління – це здійснення державної політики через систему державних органів [7, с.8]. В.Б. Авер'янов вважає, що державне управління – це діяльність особливого роду, зміст якої полягає у виконанні правових актів шляхом різних форм організаційного впливу на суспільні явища і процеси [8, с.13-14]. Г.В. Атаманчук визначає державне управління як практичний організаційний і регулятивний вплив держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, захисту або перебудови, спираючись на владну силу [9, с.26]. В.Г. Гіжевський, В.В. Головченко та В.С. Ковальський зауважують про те, що державне регулювання має чітко виражений публічний характер, оскільки проводить у життя юридично-владні приписи, які містяться у за-

конодавчих актах; здійснює функції поточного управління; є державною діяльністю з управління справами суспільства. Доповнюючи цю позицію А.Е. Русецкий відмічає, що у процесі його здійснення суб'єкти управління використовують надані їм розпорядчі повноваження щодо прийняття владних актів управління, які є обов'язковими і забезпечуються заходами державного примусу [10, с.81 – 82].

Тобто, державне управління – це спеціалізована діяльність органів державної влади, направлена на упорядкування суспільних відносин за допомогою владного інструментарію у відповідній сфері. Основу даного управління складає система суб'єктів, які уповноважені на застосування тих чи інших державовладних методів, способів або засобів. В галузі вищої освіти подібна система існує та представлена: 1) Кабінетом Міністрів України; 2) центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки; 3) галузевими державними органами, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти; 4) органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти; 5) Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук; 6) засновниками закладів вищої освіти; 7) органами громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки; 8) Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти [4].

Останньою особливістю варто виділити те, що вища освіта має вертикальну побудову, що складається з рівнів та ступенів. Так, підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за відповідними освітніми програмами на таких рівнях вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень. Кожен рівень передбачає опанування особою, яка здобуває освіту відповідних навичок та знань. Так, початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти передбачає набуття здобувачами вищої освіти здатності до розв'язування типових спеціалізованих задач у певній галузі професійної діяльності. Другий (магістерський) рівень вищої освіти передбачає набуття здобувачами вищої освіти здатності до розв'язування

задач дослідницького та/або інноваційного характеру у певній галузі професійної діяльності. До прикладу, освітньо-творчий рівень вищої освіти передбачає оволодіння методологією мистецької та мистецько-педагогічної діяльності, здійснення самостійного творчого мистецького проекту, здобуття практичних навичок продукування нових ідей і розв'язання теоретичних та практичних проблем у творчій мистецькій сфері [4].

Окрім того, здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання особою освітньої програми, що є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти: 1) молодший бакалавр; 2) бакалавр; 3) магістр; 4) доктор філософії/доктор мистецтва [4]. Кожен ступінь власними особливостями. Так, наприклад, магістр – це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується закладом вищої освіти (науковою установою) у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. В свою чергу, доктор філософії – це освітній і водночас науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується разовою спеціалізованою вченою радою закладу вищої освіти або наукової установи за результатами успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у разовій спеціалізованій вченій раді [4]. Набуття кожного ступеня свідчить про отримання особою певної кваліфікації та відповідних теоретико-практичних знань, що в свою чергу, відкриває наступний рівень освіти. Внаслідок цього вища освіта є циклічною, відповідно до чого кожна особа отримує можливість постійно удосконалювати свої знання та розвиватись.

Висновки. Таким чином, проведений вище аналіз дає змогу констатувати, що вищій освіті, як соціально-правовому явищу характерні наступні ключові особливості:

1) по-перше, вища освіта має широку та якісну систему нормативно-правового регулювання, адже даному питанню присвячено цілий ряд законодавчих та підзаконних нормативних джерел;

2) по-друге, держава визнає особливу суспільну цінність вищої освіти в зв'язку із цим формує та реалізує за цим напрямом окрему гілку державної політики;

3) по-третє, вища освіта має велике соціальне значення, адже забезпечує систематичний, неперервний розвиток людини та набуття нею професійних навичок і вмінь, які в подальшому допомагають їй обирати ту чи іншу професію та реалізовувати трудову діяльність;

4) по-четверте, вища освіта є сферою виникнення та існування великої кількості управлінських відносин, що виникають між низкою органів державної влади, які складають систему державного управління освітянським сектором;

5) по-п'яте, вища освіта є послідовною та структурованою, що передбачає отримання відповідною особою консолідованого «пакету» знань, який забезпечує її стале, послідовне навчання.

Отже, наведені фактори показують, що вища освіта є особливо цікавою: по-перше, для держави - як засіб розвитку суспільства та розширення його духовно-моральних якостей; а по-друге, для населення, оскільки вона є інструментом еволюції кожної окремої людини. Саме ця, загальнодержавна, соціальна значуща користь, а також наявність управлінського апарату, визначає необхідність контролю за вищою освітою. Крім того, беручи до уваги отримані відомості та сформульовані висновки, необхідно у підсумку даного дослідження навести власне трактування поняття дослідженої категорії. Так, її складність, державно-правова урегульованість та значимість дає підстави виділити широке та вузьке розуміння вищої освіти в цілому, та як об'єкту контролю безпосередньо.

Таким чином, відповідно до широкого тлумачення – це особлива, стандартизована, регульована державою та заснована на положеннях законодавства сфера суспільної діяльності, пов'язана із забезпеченням отримання людьми спеціальних знань, вмінь та навичок відповідно до нормативно встановлених ступенів та рівнів. У вузькому розумінні, вища освіта – це сукупність спеціальних знань, вмінь, навичок, духовних та моральних цінностей, які надаються людині у визначеному нормативно-правовими актами та регульованому державою порядку.

Література

1) Гогоцкий С.С. Философский словарь. Вступит, статья А.А. Шевцова СПб.: Тропа Троянова; Иваново: ИТ «Роща Академии», 2009. 297 с.

2) Литньова Т.В. Цільовий компонент навчання іноземних мов у контексті розвитку змісту вітчизняної загальної середньої освіти (30-ті роки ХХ - початок ХХІ століття): дисертація // Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка. 2009. 258 с.

3) Пальчиков В.І. Правові проблеми вдосконалення організації діяльності та управління у сфері освіти: автореферат / В.І. Пальчиков // Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України. 2005. 18 с.

4) Про вищу освіту: закон від 01.07.2014 №1556-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. №37-38. ст.2004.

5) Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. ст.141.

6) Философский энциклопедический словарь / Редкол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. 2-е изд. М. : Сов. энциклопедия, 1989 815 с.

7) Пальчевський В.І. Правові проблеми вдосконалення організації діяльності та управління у сфері освіти: автореферат / В.І. Пальчевський // Київ: Інституту законодавства Верховної Ради України. 2005. 18 с.

8) Авер'янов В. Адміністративне право України : Академічний курс / В. Авер'янов : у 2 т. Т. 1. Загальна частина. К. : Юрид. думка, 2004. 583 с.

9) Бондаренко І.С. Оптимізація владно-управлінських відносин у умовах реформування політичної системи в Україні: дисертація / І.С. Бондаренко // Київ: Національна академія державного управління при Президентові України. 2010. 207 с.

10) Гулак О.В. Організаційно-правові засади діяльності підприємств кримінально-виконавчих установ відкритого типу: дисертація / О.В. Гулак // Київ: Національний аграрний університет. 2008. 201 с.